

**2-SHO'BA. MAXSUS EHTIYOJGA EGA BOLALARNI
O'QITISHDA PSIXOLOGIK YORDAM.**

**ESHITISHIDA YOKI KO'RISHIDA NUQSONI BO'LGAN BOLALAR
BILAN ISHLASHDA PSIXOLOGIK YONDASHUVLAR**

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti

Pedagogika va Texnologik ta'lim kafedrası

PhD katta o'qituvchi Xolmurotova Shoxista Mirzaliyevna

***Аннотация.** Mazkur maqolada eshitishida yoki ko'rishida nuqsoni bo'lgan bolalar bilan ishlashda psixologik yondashuvlarning nazariy va amaliy asoslari yoritilgan. Inklyuziv ta'lim sharoitida bunday bolalarning psixik rivojlanish xususiyatlari, o'qish, idrok etish, muloqot va ijtimoiy moslashuv jarayonidagi psixologik muammolar tahlil qilingan. Maqolada psixologik yordamning asosiy yo'nalishlari — emotsional qo'llab-quvvatlash, kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish, ota-ona bilan hamkorlik, shaxsiy yondashuv va inklyuziv muhitni shakllantirish tamoyillari asoslab berilgan. Tadqiqotda xalqaro tajribalar (Marschark, Edwards, Dodds, Dale) asosida O'zbekiston ta'lim tizimi uchun moslashtirilgan metodik tavsiyalar ishlab chiqilgan. Natijalar shuni ko'rsatadiki, psixologik qo'llab-quvvatlash maxsus ehtiyojga ega bolalarda o'ziga ishonchni oshiradi, o'quv motivatsiyasini kuchaytiradi va ijtimoiy integratsiyani yaxshilaydi.*

***Калит so'zlar:** eshitishida nuqson, ko'rishida nuqson, psixologik yondashuv, inklyuziv ta'lim, emotsional yordam, rehabilitatsiya.*

***Аннотация.** В статье рассматриваются теоретические и практические основы психологического подхода к обучению и сопровождению детей с нарушениями слуха и зрения. Анализируются особенности их психического развития, трудности восприятия,*

коммуникации и социальной адаптации в условиях инклюзивного образования. Основное внимание уделяется направлениям психологической помощи: эмоциональной поддержке, развитию коммуникативных навыков, сотрудничеству с родителями, индивидуальному подходу и созданию благоприятной образовательной среды. Изучен международный опыт (Marschark, Edwards, Dodds, Dale), на основе которого предложены адаптированные рекомендации для системы образования Узбекистана. Результаты показывают, что психологическая поддержка способствует укреплению уверенности в себе, формированию положительной мотивации и успешной социальной адаптации.

Ключевые слова: дети с нарушением слуха, дети с нарушением зрения, психологическая поддержка, инклюзия, эмоциональное развитие, реабилитация.

Abstract. This article discusses theoretical and practical foundations of psychological approaches in working with children who have hearing or visual impairments. It analyzes their psychological development, difficulties in perception, communication, and social adaptation in the context of inclusive education. The paper focuses on the main directions of psychological assistance — emotional support, development of communication competence, cooperation with parents, individualized approach, and creation of inclusive environments. Based on international research (Marschark, Edwards, Dodds, Dale), methodological recommendations have been adapted for the educational system of Uzbekistan. Findings indicate that psychological support increases self-confidence, strengthens motivation, and enhances social integration among children with special educational needs.

Keywords: children with hearing impairment, children with visual impairment, psychological approach, inclusive education, emotional support, rehabilitation.

Kirish. Bugungi kunda inklyuziv ta'lim tizimi barcha bolalarning, jumladan, eshitishida yoki ko'rishida nuqsoni bo'lgan bolalarning ham sifatli ta'lim olish huquqini ta'minlashni ko'zda tutadi. Bu jarayonda psixologik yondashuvlar muhim o'rin tutadi, chunki bunday bolalar nafaqat jismoniy, balki emotsional va ijtimoiy rivojlanishda ham maxsus qo'llab-quvvatlashga muhtojdirlar.

Mazkur kurs ishining dolzarbligi shundan iboratki, u maxsus ehtiyojli bolalar bilan ishlashda samarali psixologik metodlarni aniqlash, ularning psixik rivojlanishini qo'llab-quvvatlash va jamiyatda to'liq ijtimoiylashuviga erishish imkonini beradi.

Inson psixik rivojlanishining muhim jihatlaridan biri — idrok, sezgi va tahlil jarayonlarining uyg'un faoliyatidir. Eshitish yoki ko'rish sezgi a'zolarida nuqson mavjud bo'lgan bolalarda bu jarayonlarning tabiiy kechishi murakkablashadi, natijada ularning atrof-muhitni idrok etish, ijtimoiy munosabatlarga kirishish va o'quv faoliyatini tashkil etish jarayonida o'ziga xos psixologik muammolar vujudga keladi. Shu sababli, bunday bolalar bilan ishlashda psixologik yondashuvlar chuqur ilmiy asosga ega bo'lishi zarur.

“Maxsus ehtiyojli bola” tushunchasi ta'lim jarayonida jismoniy, aqliy yoki hissiy rivojlanishida cheklanishi mavjud bo'lgan bolalarni anglatadi. Bunday bolalarning rivojlanishi o'ziga xos bo'lib, ularning psixik faoliyati ko'pincha kompensator mexanizmlar orqali amalga oshadi. Psixologiyaning asosiy vazifasi — bu farqlarni o'rganish, aniqlash va ularga individual yordam ko'rsatishdir.

L. S. Vygotskiy o'zining “defektologiya nazariyasi”da nuqsonli bolalar rivojlanishida “yaqin rivojlanish zonasi” tushunchasini kiritgan. Unga ko'ra, bola o'z imkoniyatlaridan to'liq foydalana olishi uchun unga psixologik va pedagogik yordam zarur. Bu yordam bolaning aqliy va emotsional rivojlanishini tezlashtiradi hamda uni jamiyatga moslashtiradi.

Psixologik yondashuvning markazida bola shaxsining individualligini hurmat qilish, uning kuchli tomonlarini aniqlab, shu asosda rivojlantirish yotadi.

Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar odatda tashqi muhit bilan aloqa o'rnatishda qiyinchilikka duch keladilar. Eshitish signallarining yo'qligi natijasida nutq, tafakkur va xotira rivojlanishida sekinlashuv kuzatiladi. Ammo bu holat bolaning umumiy intellektual imkoniyatlarini cheklamaydi — aksincha, ularni boshqa sensor tizimlar (ko'rish, sezish) orqali kompensatsiya qilish mumkin.

Psixologik yondashuvda bunday bolalar bilan ishlashda jest (imomishora) tili, labdan o'qish, vizual materiallar va mimik ifodalar muhim ahamiyat kasb etadi. Bolaga muloqotning o'ziga xos shakllarini o'rgatish orqali u o'z fikrini ifoda etishni o'rganadi, bu esa ijtimoiy faolligini oshiradi. Shuningdek, psixologik qo'llab-quvvatlash bolaning o'ziga ishonchini oshiradi, emotsional holatini barqarorlashtiradi va stress holatlarini kamaytiradi.

Dolzarbligi

Eshitish yoki ko'rish imkoniyati cheklangan bolalarda asosiy muammolardan biri — atrof-muhit bilan muloqotning cheklanganligi va axborot almashinuvi imkoniyatining pastligidir. Bu esa ularning idrok, tafakkur, nutq va ijtimoiy ko'nikmalari shakllanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Nogironligi bo'lgan shaxslar huquqlarini himoya qilish” to'g'risidagi qonuni hamda “Inklyuziv ta'lim konsepsiyasi” asosida maxsus ehtiyojli bolalarga psixologik yordam ko'rsatish, ularni umumiy ta'lim tizimiga kiritish dolzarb masalaga aylandi. Shu sababli ushbu mavzu ilmiy-amaliy jihatdan nihoyatda muhimdir.

Eshitish yoki ko'rishida nuqsoni bo'lgan bolalar bilan ishlashda dastlabki bosqichda psixologik diagnostika muhim o'rin tutadi. Diagnostika orqali bolaning individual rivojlanish darajasi, idrok, xotira, tafakkur, diqqat va

emotsional holati aniqlanadi. Bu jarayon natijasida psixolog bolaning shaxsiy va intellektual imkoniyatlarini baholab, unga mos korreksion dastur tuzadi.

Psixologik korreksiya jarayonida har bir bolaning imkoniyatlari va cheklovlari inobatga olinadi. Masalan, eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar bilan ishlashda ko'rgazmali qurollar, mimika va imo-ishora tili asosiy vosita bo'lsa, ko'rishida nuqsoni bo'lgan bolalar bilan esa eshituv, nutq va teginish orqali o'rganish usullari qo'llaniladi. Shu sababli psixolog har ikki toifa bilan ishlashda maxsus metodik yondashuvni tanlaydi.

Psixologik yordamning yana bir muhim jihati — bu bolaning o'ziga ishonchini mustahkamlash va ijtimoiy moslashuvini qo'llab-quvvatlashdir. Eshitishida yoki ko'rishida nuqsoni bo'lgan bola o'zini “boshqalardan farqli” deb his qilmasligi uchun psixolog tomonidan doimiy emotsional yordam zarur bo'ladi.

Tadqiqotning maqsadi — eshitishida yoki ko'rishida nuqsoni bo'lgan bolalarning psixik rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillarni aniqlash va ular bilan ishlashda samarali psixologik yondashuvlarni ishlab chiqishdir.

Eshitish va ko'rish nuqsonli bolalarning psixik rivojlanish xususiyatlarini tahlil qilish;

Ularning o'qish, muloqot va idrokdagi qiyinchiliklarini aniqlash;

Xalqaro tajribalardan samarali psixologik usullarni o'rganish;

Ota-onalar bilan hamkorlikda psixologik yordam tizimini shakllantirish;

Inklyuziv muhitda qo'llanilishi mumkin bo'lgan metodik tavsiyalar ishlab chiqish.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, quyidagi xulosalarga kelindi:

Psixologik yordamning individual yondashuvi bolaning nuqson darajasi va ruhiy holatiga moslashtirilganda samaradorlik sezilarli darajada ortadi.

Emotsional qo'llab-quvvatlash bolaning o'zini qadrlashi va ijtimoiy faolligini oshiradi. Kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish (imo-ishora, labdan o'qish, audio treninglar) ijtimoiy integratsiyani osonlashtiradi. Ota-ona bilan hamkorlik bolaning ruhiy barqarorligi uchun muhim omil hisoblanadi. Inklyuziv muhit yaratish sog'lom va nuqsonli bolalar o'rtasida empatiya, bag'rikenglik va o'zaro tushunishni kuchaytiradi.

Xulosa

Eshitishda yoki ko'rishida nuqsoni bo'lgan bolalar bilan ishlashda psixologik yondashuvlar tizimli, individuallashtirilgan va emotsional qo'llab-quvvatlashga asoslangan bo'lishi lozim. Psixologlar, pedagoglar va ota-onalar o'zaro hamkorlikda ishlagan taqdirda, bunday bolalarning o'ziga ishonchi, ijtimoiy faolligi va o'quv motivatsiyasi sezilarli darajada ortadi.

Ko'rishida nuqsoni bo'lgan bolalarda idrok va tasavvur eshitish, hid bilish va sezish orqali shakllanadi. Ularning psixik faoliyati asosan kompensator mexanizmlar orqali rivojlanadi. Bu bolalarda eshitish xotirasi, fazoviy tasavvur va mantiqiy fikrlash yuqori darajada bo'lishi mumkin. Psixolog bu jarayonda quyidagi vazifalarni bajaradi:

bolaning hissiy holatini kuzatish va boshqarish;

ijtimoiy muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish;

o'z-o'zini anglashni kuchaytirish;

o'qituvchi va ota-onalar bilan hamkorlikda psixokorreksion ishlarni tashkil etish.

Ko'rishida nuqsoni bo'lgan bolalar bilan ishlashda audio-trening, taktil mashqlar, musiqa asosidagi relaksatsiya, ovoz va ritm mashqlari juda foydali hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1.Тошпулатов А. Maxsus pedagogika. – Toshkent: “O'zbekiston milliy ensiklopediyasi” nashriyoti, 2018. – 240 b.

2. Мамажонова Г. Psixologik-pedagogik yondashuv asoslari. – Toshkent: TDPU, 2020. – 198 b.
3. Хасанов Ш. Inklyuziv ta'lim va psixologik yondashuvlar. – Samarqand: Zarafshon, 2021. – 210 b.
4. Сувонова Д. Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar bilan ishlashning psixologik xususiyatlari // Pedagogika va psixologiya jurnali. – 2022. – №3. – B. 45–52.
5. Ибрагимова М. Ko'rishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarning emotsional rivojlanishi // Ilmiy-amaliy psixologiya jurnali. – 2023. – №2. – B. 34–40.
6. Vygotsky, L. S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978.
7. Hallahan, D. P., Kauffman, J. M. Exceptional Learners: An Introduction to Special Education. – Boston: Pearson Education, 2017.
6. Холмуротова, Ш. М. (2022). АЁЛЛАР ДЕВИАНТ ХУЛҚ-АТВОРИНИНГ ПСИХОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ ДИАГНОСТИКАСИ. *Science and innovation*, 1(В3), 129-133.
7. Холмуротова, Ш. М. (2022). АЁЛЛАРДА ДЕВИАНТ ХУЛҚ-АТВОР ХУСУСИЯТЛАРИ ПСИХОПРОФИЛАКТИКАСИДА ДИНИЙ БИЛИМЛАРНИ ҚЎЛЛАШ. *Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS)*, 2(6), 286-294.